

İLETİŞİMSEL BİR GÖSTERGE OLARAK OKLAR YA DA OKLARIN İLETİŞİMSEL DEĞERİ

Mete CAMDERELİ

Istanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

Giriş

Ok göstergeleri, diğer ikonografik göstergeler gibi, insanlığın ortak dil arayışının¹ doğal ve tikel uzantısı olarak günümüzde oldukça yaygın biçimde kullanılan ve amaçlı ileti taşıyan çizgisel ya da çizimsel betimlerdir. Gündelik yaşantımızı doğrudan etkileyen, yöneten, deyim yerindeyse bireysel ya da toplumsal yaşama saplanan okların gösterge dizgeleri içinde önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir.

Reklam afişlerinden grafik tasarımlara, şemalardan sinyalizasyona, iç mimariden bilişime, ambalajlamadan kentsel tasarıma dek çeşitli iletişim ortam ve uzamlarında sıklıkla karşılaştığımız, bilinçli ya da bilinçsizce algıladığımız, davranışlarımızı yönlendirme ve yönetmesine izin verdiğimiz okların göstergesel değeri nedir? Bu soruyu böyle sormakla, onların bir değer içerdiklerini de baştan kabul etmiş oluyoruz. Bu önkabulün ardından hemen şu soruyu da sormak zorundayız: okların üstlendikleri iletişimsel bağıntılar ya da göstergesel işlevler nelerdir? Anlatım olanaklarının boyut ve sınırları nerede başlar, nerede biter, nasıl çizilebilir?

Konuyu böylece düşünmeye ve sorgulamaya başlarken, bir yandan onun ne denli geniş, ne denli kuşatıcı bir iletişim dizgesi olduğunu da ayırsamaya çalışıyoruz. Okların göstergeler dünyasında kaplamına aldığı anlamsal göndermeleri irdelemek, yaşamımıza nüfuz eden anlam evrenini açıklamak ve/ya da çözümlmek, yazımızın başat izleğini ve sorunsalını oluşturacak.

Görsel gösterge çözümlemesine kuramsal bir bakış

Görsel göstergelerin çözümlenmesi, genel anlamda gösterge çözümlenmesi uygulamalarının görüntü düzleminde gerçekleştirilmesi olarak anlaşılmalıdır. Oklar gibi görsel nitelikli gösterge çözümlenmeleri için de bütüncül biçimde geliştirilen göstergebilim, belirli bir kültür, bir iletişim durumu ya da çevrelenen bir bağlamın ürettiği anlamlandırma yapısının incelenmesi süreci ya da görsel bir imgenin gizlediği gücül anlamı bulgulama çabası olarak öne çıkar ve bu alanda vazgeçilmez bir kuramsal çerçeve sunar.

Genel ya da görüntü göstergebiliminin kuramsal temelinde iki önemli kuramcı yer alır: Saussure ve Peirce. Daha çok dil(bilim)sel yapı kuramının hazırlanmasını önceleyen, ama aynı zamanda *göstergelerin toplum içinde yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlayarak* genel göstergebilimin ipuçlarını veren Saussure'e görüntü okumaları konusunda en değerli katkı Peirce'tan gelir. Peirce'ın ileri sürdüğü üçlü çözümlenme kuramı, Saussure'ün göstergeler için geliştirdiği iki düzlemli -gösteren/gösterilen-bakışı üçlü bir dizgeye dönüştürerek görsel gösterge çözümlenmesine daha elverişli araçlar sunar. Gösterenin daha çok gösteren boyutuna yönelen bu dönüşüm, Peirce'in

‘icone’ (görüntüsel gösterge), ‘indice’ (belirti) ve ‘symbole’ (simge) terimleriyle kesitletiği işlevsel olarak üç gösterge biçimini ortaya çıkarır: *görüntüsel gösterge*, nesnesine benzeyen ya da nesnesiyle ortak öğeleri bulunan bir göstergedir; *belirti*, nesnesini belirten ya da mantıksal olarak ona bağlanan bir göstergedir; *simge* ise, nesnesiyle nedensiz bağ kuran uzlaşım bir göstergedir. Bir portre, örneğin, yüzün *görüntüsel göstergesi*, duman ateşin *belirtisi*, “köpek” sözcüğü köpeğin *simgesidir* (Scott, 1999: 81-84). Bu üçlüğün anlaşılmasını pekiştirmek için yalınlaştırılmış bir örnek daha verelim. Bir kahve fincanını düşünün, buharı tüten. Onun resmedilen görüntüsü *ikondur*; tüten buharı fincanın (kahveyle) dolu ve sıcak olduğunun *belirtisidir*. Bu görüntübirimi bir tabelada kullanırsanız, o bir dinlenme tesisinin ya da bir kafenin simgesidir artık.

Göstergenin belirginleşmesi, sınıflanması, bölümlenmesi ve soyutlama yoluyla algılanmasına olanak tanıyan bu ayrımlar², bir görsel gösterge olarak okun da bir ikon - kuşkusuz bağlamına göre belirti ve simge- işlemeyle okunmasını kolaylaştıracak terimce basamaklarıdır. Kısacası, karşıtlık ve benzerlik ilişkileri üzerine kurulu dilsel göstergelerin tersine, görsel göstergeler daha çok benzerlik ve anıştırma ilişkilerine dayanmaktadır.

Okun kavramsal yapısı

Ok ya da oklar, sözlükbilimsel tanımları bakımından kökü çok eskilere uzanan bir geçmişe gönderme yapar. Edimsel ve kültürel değeri bakımından da değişik anlam adalarına açılan bir araç niteliği taşır. Gez, baş, boğaz, göbek, baldır (şalvar), ayak, soya, yelek, gövde, temren gibi bölümlerden (Büyük Larousse, 1992: 87-98) oluşan okların, gerek tarihsel kökeninde³ gerekse çağlar boyunca avlanma, savaşma ve yarışma gibi amaçlarla kullanıldığını biliyoruz. Günümüzde daha çok spor ve eğlence aracına dönüşen ok, başkalaşmış biçimleriyle saat ve pusula kadrantlarından meteorolojik ölçümlere, terim düzeyinde denizcilikten oyuncakçılığa, tarımdan sesbilime dek sayısız kullanım alanına yayılmıştır.

Okun hem araçsal hem de dilsel kullanımı öylesine yaygındır ki, oku hedefine

ulaştırmadaki ustalıklarıyla dünyaya ün salan Guillaume Tell, Robin Hood gibi kimi destansı isimlerin yanında Eros gibi söylensel kimlik kazanmış anlatılar da ilk elden oku çağrıştıran imgelerle doludur. ‘bozok’, ‘üçok’ gibi sözcük düzeyinde bildik kullanımlar⁴ ve bir dönem sayıları otuz dördü bulan ok meydanları⁵ okun bizdeki kültürel karşılıkları bakımından yalın birer örnek niteliğindedir. Öte yandan divan şiirinde sevgilinin kirpiklerinin oka benzetilmesi de okun yazınsal karşılıkları düzeyinde bir başka örnektir. Söylence ve destanlarda genellikle kahramanlık göndergesine bağlanan oklar, ulusların kültür birikimlerine simgesel ve imgesel değerler katarak değişik anlamlar üretirler⁶.

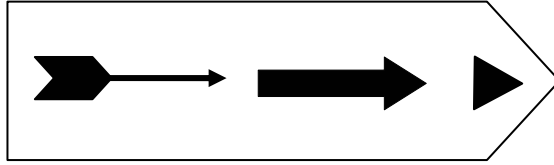
Okun tarihsel ve kültürel göndermelerine kısaca değinmekle yetinmemizin nedeni, oku bir araç olarak tanımlamak ve tarihsel kökenlerini imlemekten çok, onun günümüze akan serüveninde ne denli geniş bir kullanım yelpazesine sahip olduğunu anımsatmak ve vurgulamaktır. Saldırı, nişan, hedefleme, savaş, av, aşk, hız, ölüm gibi kavram alanını kuşatan ok göstergesini masaya yatırırken, onun tarihsel kökenini,

keşfedilmesini, ilk kullanımını, kültürel, yazınsal, sözlensel bağlamdaki anlamsal uzantılarını, yay, arbalet, kubur gibi destekleyicilerini çalışmanın dışında tuttuk. Ne var ki anlamın oluşturulmasında oku çevreleyen bu bilgi dağarcığının gerekliliği de yadsıyamayız.

Okun göstergesel serüveninin derinliklerine saplanmadan, onun -varsıl olduğunu sezindiğimiz- güncel kullanım alanlarındaki göndergesel işlev(ler)ini, simgesel ve imgesel değer(ler)ini rastlantısal biçimde ama eşsüremlilik yaklaşımı doğrultusunda irdelemeye, anlamaya ve algılamaya çalışacağız.

Okun göstergesel serüveni

Nesnesine benzeyen ya da onu andıran bir görsel gösterge olarak okun, güncel kullanımlarda imgesini koruyarak, temsil ettiği özgün yapı ve biçiminden çoğu kez uzaklaşma ve/ya da başkalaşma eğilimine girdiği gözlenmektedir. Dilsel olmayan ok gösterenin üç ana bölümden -yelek, (ahşap) gövde, temren (ok ucu)- oluştuğu ve arka

Okun evrimi

kısımındaki yeleğin pekiştirme amacı dışında çokça kullanılma eğilimi göstermediğini, çoğu kez bir aksesuar olarak eklenildiğini düşünecek olursak, biçim değişikliğinin ne anlama geldiğini daha rahat algılarız. Işıklı ya da ışısız, renkli ya da renksiz, düz ya da kıvrımlı olsun tüm ok tasarımları,

genel olarak en uygun, en yararlı ve en etkili kullanımı sağlamak ya da başkaca bir anlam ayırtısı ya da vurgusu elde etmek amacıyla dönük bir dönüşüm yaşarlar. Tasarım boyutunda geçirdikleri bu evrim, onların işlevsel yetilerini korumakla birlikte boyutsal bir daral(tıl)ma yaşamaları ve yalnızca (sivri) ucuyla yetinilmesi sonucunu doğurmuştur.

Çeşitli kullanım alanlarında piktogram⁷ olarak da konumlandırılan okun bu değişkesinin (yalnızca ucunun kullanılmasının) enformasyon ya da bilgi yitimine yol açmadığı, hedef alıcıda amaçlanan davranış/tepkinin alınmasına dönük olarak yeğlenen kullanımsal tercihe göre tasarlandığı, bir başka deyişle bu daraltılı yapının iletişimsel gereksinimler doğrultusunda ortaya çıktığı göz ardı edilmemelidir.

Kuşkusuz iletişimsel bir niyetle tasarlanan okların -diğer bölümleri olmaksızın- yalnızca uçları (temren) ile görselleştirilmeleri, onların yön ve yönlendirme işlevini yerine getirmelerini engellemeyecektir. Ama çoklukla bilgisayar ekranları, asansörler gibi uzam ve ortamlarda kullanıldığına tanık olduğumuz eşkenar üçgen biçimindeki temrenin, üç köşesiyle üç ayrı yönü gösterici bir kimlik taşımasının, zaman zaman bir anlamlandırma sorununa yol açabileceği de söylenebilir. Öte yandan, gövdenin olması ya da olmaması okun yön gösterme yeteneğini azaltmamakla birlikte, tersine temrene belirginlik ve dikkat çekicilik kattığı, dahası yeleğin temren ve gövde ile bütünleşmesinin ya da temrenin kaçarcasına birbirini izlemesinin okun anlamını güçlendirici ritmik bir etki yarattığı da açıktır (Lavarde, 1996: 58-50).

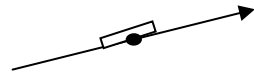
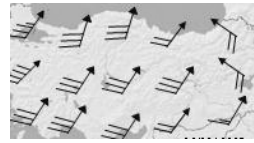
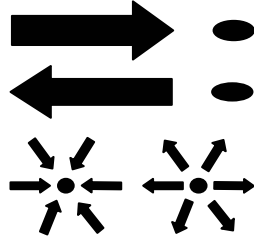
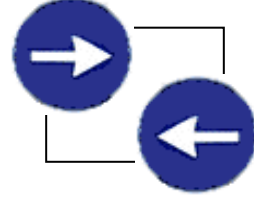
Ok göstereninin biçimsel yapısındaki evrimi böylece belirledikten sonra yaşamımızı yönlendirme ve yönetme işini düzenleyen işlevlerini betimlemeye, iletişim ortamlarındaki yaygın kullanım alanına biraz daha nüfuz etmeye çalışalım.

Okun İletişimsel İşlevleri

Okun en başat işlevi kuşkusuz *yön belirtme* ya da *yönlendirme* işlevidir. Ok göstergeleri yön belirtkeleri (signale) biçimiyle kullanıldığında herhangi bir çekinceye yer bırakmayarak bir belirginlik, bir kesinlik, bir apaçıklık göndermesini anlam alanına taşırlar; *dikkat ve/ya da buyruk* yananlamı bu kesinlik iletilisinin içeriğini belirleyicidir. Trafığın düzenli akmasını sağlayan ‘sağa mecburi yön’ ya da ‘sola mecburi yön’ belirtkeleri okun yönlendirme işlevine örneklik edebilir.

Yönlendirmede amaçlanan bu kesinlik olgusu okun bulunduğu ya da konumlandırıldığı diğer uzamlar için de geçerli bir yananlam niteliğindedir. Örneğin bir saatin kadranına yerleştirilen akrep ve yelkovan okları, ölçümlemeye eklenen bir kesinlik sunarlar. Okun *gösterici işlevinin* saatte olduğu gibi özellikle pusula ve rüzgar gülünde de gerçekleştiği görülür. Ok, çeşitli araçlarda bu işlevi yerine getirirken zaman zaman da alıcının gözünü, eklemlediği nesneye odaklamak amacı güder. Bu özelliğiyle *vurgulayıcı bir işlev* üstlenir; ‘işte bu’ ya da ‘buna/ona dikkat et’ biçiminde okunabilecek buyruk içerikli bir ileti aktarır. Aktarılan ileti, bağlama göre derleyici, özetleyici ya da bir dizi bilgiyi toparlayıcı içerik de kazanabilir. Ancak okların tersine yönlendirilmesi durumunda bir odaktan ayrılma ya da dağılma/parçalanma söz konusu olur.

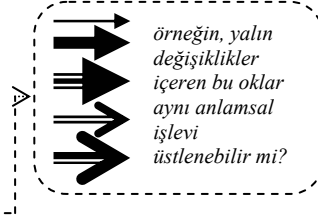
Okun gösteren olarak bir başka işlevi de *yön ve devinim işlevi*dir. Devinmeyen ama devindiren bir işlev yerine getiren ok, burada, kendisi devinmese de⁸ -içkin yapısındaki doğal devinim imgesini yansıtarak-uygulandığı devinimsiz/kımıltısız nesneyi devindirir. Bu anlamıyla devinimi saptama aracı da olan oklar deneyim ve bilgi dağarımızdaki olgusal gerçekliğe doğrudan gönderme yaparak bir andırış/öyküntü, bir başka deyişle simüle edilen bir canlılık/devingenlik ortaya çıkarır. Dural ya da durağan bir görüntünün devingen olmasını -örneğin bir sıvının akmasını- sağlar. Meteorolojik haritalardaki hava devinimlerinin ya da rüzgar yönlerinin yine ok ikonları yardımıyla belirlenmeye ya da gösterilmeye çalışıldığını anımsamak gerekir. Fizikte suyun buharlaşması, elektrik akımının yer değiştirmesi ya da bir kaldırıcı gücünün belirlenmesi yine okların yardımıyla gösterilecektir.

Sonuç

Okların belirli bir iletişim durumunda aktarılmak istenen bilgiye ilişkin bir kesinlik içerdiğini, bağlamsal konumundan destek olarak anlaşılma ve algılamada belirgin bir kolaylık sağladığını gördük. Gözümüzü çoğu kez yakalayan, iletisini dayatan, buyruk ve talimatlarına itaat ettiren, yönlendiren ama yönelmeyen ok ikonlarının dünyasına bir parça da olsa nüfuz ettik ve sayısız işlevleri arasından bir kaçına değinmekle yetindik. Yön belirtme, yönlendirme, dikkati çekme, buyurma, gösterme, vurgulama, devindirme, iz sürme, aşamalandırma, gelgit sağlama, ilişkilendirme, bağlantılandırma, zaman ve uzam belirtme, uzaklık bildirme, somutlama gibi bir dizi başat işlevini saptadık, ama önemsememize karşın harflerden⁹ logolara¹⁰ piktogramlardan mimariye¹¹, kentsel tasarımdan¹² grafik tasarımlara¹³ uzanan geniş yelpazeye¹⁴ ve biçimsel değişkelere açılmadık.

Biçimsel değişkelerden; daha çok, tasarlanan okların sayısının artırılması ya da eksiltilmesi, eninin kalınlaştırılması ya da inceltilmesi, yönlerinin buluşturulması ya da ters yöne akıtılması, birleşmesi, biniştirilmesi ya da ayrıştırılması, ayrılması, düz, eğri ya da kıvrımlı oluşu, kıvrımlarının yoğunluğu ya da yalnlığı, küçültülmesi ya da büyütülmesi vb. anlaşılmalıdır. Çünkü sıradan bir ok göstereninin çeşitli biçimlerde kurgulanma ve konumlandırılmasının, çeşitli anlamsal işlevlerle eşleştirilmesi anlama geleceğini öngörmek hiç de güç değildir.

Anlamlandırma ile ilgili olarak, ayrıca, okun insanda yarattığı etkileri, uyandırdığı duygusal dönüşümleri, deyim yerindeyse ok psikolojisini ok simgeçiliğinden ayırarak yapılacak bir başka çözümleme çalışması, okların dünyasını anlama ve algılama çabasında daha açılmayıcı bir girişim olacaktır.

Tüm bu inceleme ve değerlendirmelerin sonunda, sınırlarını belirlemek ve betimlemekte zorlandığımız okların, ikonografik alanı kuşatmakla birlikte günlük yaşamı önemli ölçüde sarıp sarmaladığı açıkça görülüyor. Çevremizi kuşatan tüm iletişim araçları gibi onun da gelişimini sürdüreceği yadsınmaz bir gerçek. Ancak bu durumda, okların bir abecesini yazmaya ve dilini, söylemini anlamaya çalışmaksa kaçınılmaz bir gereklilik olarak karşımızda duruyor.

Oklar düşünce sınırlarımızın ötesinde sınırsız bir imge dünyasını kurgulama olanağı sunuyor bize, düşüncelerimize de yol gösteriyor. Başka hiçbir araca gerek duyulmaksızın, neredeyse kendi başlarına tüm iletişimsel işlevleri yerine getirecekmiş gibi görünen şu oklar olmasaydı ne yapardık! Ama son çözümlemelerde bu yazının yalnızca ok betim ve bezemeleriyle yazılıp yazılamayacağını da düşünmekten kendimizi alamıyoruz.

KAYNAKLAR

- BAŞKAYA Aysu, (2001), “**Yalın Bir İşaret Dizgesi**”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, 1992, Cilt 17, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- DUBOIS Jean vd. (1991), *Dictionnaire de linguistique*, Paris Larousse.
- ECO Umberto, (1972), *La Structure Absente*, Fr. Çev. Uccio Esposito-Torrigiani, Paris, Mercure de France.
- GUIRAUD Pierre, (1994), *Göstergebilim*, Çev. Mehmet Yalçın, Ankara, İmge Kitabevi.
- HANÇERLİOĞLU Orhan, (1993), *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- JEAN Georges, (2002), *Yazı İnsanlığın Belleği*, çev. Nami Başer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- KUNTER Halim Baki, (1938), *Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası,.
- LAVARDE André, (1996), “**La Flèche, le signe qui anime les schémas**”, *Communication et langage*, Paris, Editions Retz, Sayı 109.
- OWUSU Heike, (1998), *Les Symboles indiens*, Paris, Editions Guy Tredaniel, s. 293.
- RİFAT Mehmet, (1998), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Cilt 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- SCOTT David, (1999), “**La Semiotique du timbre-poste**”, *Communication et Langages*, Paris, Editions Retz, Sayı 120.
- SHEPHERD Walter, (1971), *Shepherd's Glossary of Graphic Signs and Symbols*, London, J.M.Dent&Sons LTL.
- “Türk Spor Tarihi”, 20.01.2003, www.demokrasivakfi.org.tr/cd/olympist/tst_sag.html.
- “Türkiye'de Okçuluk”, 20.01.2003, www.sporum.gov.tr/OzelSayilar/Okculuk/haber5.asp.

¹ İnsanlığa ortak bir yapay dil yaratma ütopyasını ortaya çıkaran ‘esperanto’ da bu arayışın bir başka kanıtıdır.

² Bu ayrımların açılımı için bkz. Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Cilt 2, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s.209-213. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Peirce’in önerdiği bu üçlü ayrımlar Eco tarafından daha da geniş biçimde ele alınmış; simgenin değil ama özellikle ikon ve belirtinin tartışmalı yapısı irdelenmiştir. Bkz. Umberto Eco, *La Structure Absente*, Fr. Çev. Uccio Esposito-Torrigiani, Paris, Mercure de France, 1972, s.171-200.

³ Yapılan arkeolojik araştırmalar, Mısır'da millattan önce 5000 yılında okun avlanma sırasında kullanıldığını ortaya çıkarmakta ise de tarihçilerin bu konu ile ilgili tahmini millattan önce 25 bin yıl önceye kadar dayandığını gösteriyor. Millattan önce 1500 yılında ise Asurların yayı daha geliştirip atıcıya daha fazla kolaylık sağlayan bir model oluşturdukları biliniyor. “Türkiye'de Okçuluk”, www.sporum.gov.tr/OzelSayilar/Okculuk/haber5.asp, 20.01.2003.

⁴ Ünlü Türk Hakanı Oğuz Han, Gün, Ay ve Yıldız adlı üç büyük oğluna "Bozok", Gök, Dağ ve Deniz adlı üç oğluna da "üçok" demesi, Türklerin oka verdikleri önemi yansıtmaması bakımından önemlidir. “Türk Spor Tarihi”, www.demokrasivakfi.org.tr/cd/olympist/tst_sag.html, 20.01.2003.

⁵ Çok geniş bir coğrafyaya yayılan eski ok meydanları ile ok atışları, talim ve müsabakaları için bkz. Halim Baki Kunter, *Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s.8 vd.

⁶ Yerli kültüründe kullanılan simgeler bu olguyu açıklar: örneğin; uçları yukarı doğru yönelmiş çapraz iki ok (↗↘) saygın bir dostluğu simgelerken, yılan gibi kıvrılarak ucu sol aşağıya yönelen bir ok (↙↘) bilgeliğin enerjisini betimler, ya da öte yandan, sağa doğru yönelmiş düz bir ok (→) bir kişide artan yaratıcılık eğilimini gösterirken, ucu sola yönelik ok (←) arzu ve düşüncelerini benimsetme olanağı veren enerjiyi betimler. Heike Owusu, *Les Symboles indiens*, Paris, Editions Guy Tredaniel, 1998, s.293.

⁷ *piktogramlar*, bir iletinin içeriğini, onun dilsel biçimine gönderme yapmaksızın üreten değişik türden desenlerdir. Jean Dubois vd., *Dictionnaire de linguistique*, Paris Larousse, 1991, s.379; yalnızca nesnelerin değil, düşüncelerin de göstergesidir. Örneğin, yanlama çizilmiş

bir yumurta [] 'doğurganlığı' ifade eder, çapraz iki çizgi [] düşmanlığı belirtir. Georges Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği*, çev. Nami Başer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002,

s.17; ya da bir genç kıza [] ve sevdiği erkeği [], tıpkı [♂] ve [♀] göstergeleri gibi. Pierre Guiraud (akt.), *Göstergebilim*, Çev. Mehmet Yalçın, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.66.

⁸ Bu devinimsizlik, bizi, Elea'lı Zenon'un ok paradoksuna gönderiyor. Ok paradoksu, an'ın bölünemezliği üzerine kuruludur. Duran bir cisim kendisine eşit bir yer kaplar, atılan ok da her anda kendisine eşit bir yer kaplamaktadır, öyleyse ok devinmiyor duruyor demektir. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.295.

⁹ Eski sami dillerinden ugaritçenin abecesi ok imgeleriyle doludur.

¹⁰ Örneğin 'bir ok gibi hızlı' imgesiyle örülüş skoda logosu:

¹¹ Kiliselerde çan kulelerinde külah biçiminde sivrilerek yükselen kısımlarına da ok denir, örneğin. Ama öte yandan, iç mimari tasarımda okların insanın değerlilik duygusunu destekleyici bir boyutu bulunduğu da söylenebilir. Yönünü bulmada insana yardımcı olan oklar, ona verilen değer de bir göstergesi olur. Aradığı yönü bir ok göstergesi (ikon, sembol, piktogram, vd.) aracılığıyla bulamayan kişiye, üstü kapalı olarak 'sen kendi başının çaresine bak' türünden iletiler aktarılıyor demektir. Okların da içinde yer aldığı yönlendirme simgeciği, kuşkusuz, mekanın dilini bu noktada uygar insanın varoluş dili olarak kurgulayacaktır.

¹² Kentsel tasarım denince, öncelikle düşünülmesi gereken kentsel düzenin yönlen(dir)me sembolizmi ile yakından ilişkili olduğudur. Aysu Başkaya, "Yalın Bir İşaret Dizgesi", *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der.*, Cilt 16, Sayı 2, 2001, s.65.

¹³ Okların grafik tasarımlardaki anlam ve işlevleri için bkz. Walter Shepherd, *Shepherd's Glossary of Graphic Signs and Symbols*, London, J.M.Dent&Sons LTL, 1971, s.494-523.

¹⁴ Geniş yelpaze'nin altını çiziyoruz, çünkü okların hemen her alanda şaşırtıcı biçimde yer aldığını görüyoruz. Örneğin bu yazıyı yazarken kullandığım klavye üzerinde irili ufaklı onbeş (15)

adet ok ikonu sayıyorum. (Merakımı yenemiyor ve tüm tuşları sayıyorum: toplam 108).